

יסודות יבמות

שיעור שנים עשר

מאמר

מקורות

- א. גמ' יבמות נ.-: "רבן גמליאל... למיבעל אחר ביאה"; ירושלמי פ"ה ה"א "...ובשוה כסף"
- ב. גמ' יבמות יט: "העושה מאמר ביבמתו... דקדושין הוה ליה למילף"
- ג. גמ' יבמות כט.-: "מתני'... היא נודרת"; ירושלמי פ"ג ה"ד "...נופלת למקום מאמר"; תוס' ד"ה אלא; רשב"א ד"ה הא דאמרינן
- ד. גמ' יבמות נב.-נג. "תניא אידך... תנאי כפול"; מלחמות יח. "אבל לרבנן..."; ריטב"א נב: ד"ה ורבנן

ירושלמי פ"ה ה"א

יבמה יבא עליה זה הביאה. ולקחה לו לאשה זה המאמר. יכול כשם שהביאה גומרת בה כך יהא המאמר ת"ל יבמה יבא עליה. עודה את כל הפרשה כולה ליבום. מה הביאה גומרת בה אף המאמר גומר בה. ואם כן מה הועיל בה מאמר לאוסרה לאחיך. רבי שמעון אומר המאמר או קונה או לא קונה. מאי טעמא דרבי שמעון יבמה יבא עליה זה הביאה ולקחה לו זה המאמר. וכשם שהביאה גומרת בה כך המאמר גומר בה. או יבמה יבא עליה והרי היא לקוחה לו והמאמר לא הועיל בה כלום. ר' לעזר בן ערך אומר המאמר קונה קניין גמור ביבמה. מה טעמא דרבי לעזר בן ערך ולקחה לו לאשה הרי היא כקידושי אשה. מה קידושי אשה קונין קניין גמור אף המאמר קונה קניין גמור. אי זה מאמר ביבמה הרי את מקודשת לי בכסף ובשוה כסף.

ירושלמי פ"ג ה"ד

ב"ש אומרים כר' לעזר בן ערך. דרבי לעזר בן ערך אמר המאמר קונה קניין גמור ביבמה. אין כרבי לעזר בן ערך גירש לבעלת מאמר לא תהיה צריכה חליצה. ואמר רבי הילא בשם ר' לעזר מודיי בית שמאי שאם גירש לבעלת מאמר שהיא צריכה ממנו חליצה. אלא כר"ש דרבי שמעון אמר המאמר או קונה או לא קונה. אין כר"ש מה נפשך קנה מאמר ואין אחריו כלום. לא קנה מאמר למה לי אשתו עמו והלז תצא משום אשות אשה. שמא מאמר דבית שמאי כזיקת רבי שמעון. על דעתין דרבנן דתמן כמה דרבנן דתמן אמרין המאמר קונה ומשייר כן רבי שמעון אומר קונה ומשיירת. ר"ש אומר אין זיקה נופלת למקום זיקה. כן בית שמאי אומרים הכא אין זיקה נופלת למקום מאמר.

רשב"א כט. ד"ה הא דאמרינן

הא דאמרינן לא תימא מאמר לב"ש קונה קניין גמור, נראה לי קניין גמור בביאה דיבמה קאמר, וכדמסיק דאי בעי לאפוקה סגי לה בגיטא כלומר כאלו בא עליה שאין לאחור ביאה כלום, ואיצטריך לאשמועינן הכין משום דמאמר לב"ש קונה דבר תורה וכדקתני תצא הלזו משום אשות אשה ונפקא ליה מולקחה לו לאשה וכדמשמע בירושלמי והלכך הוה אמינא כשם שהביאה גומרת בה כך המאמר גומר בה מש"ה אצטריך לאשמועינן שאע"פ שהמאמר קונה דבר תורה מ"מ אינו גומר בה כביאה מדכתיב ויבמה, וכענין שאמרו בירושלמי בריש פרק כיצד: יבמה יבא עליה זו הביאה ולקחה לו לאשה זה מאמר יכול כשם שהביאה גומרת בה כך יהא המאמר גומר בה ת"ל ויבמה

עירה את הפרשה כולה ליבום. הביאה גומרת בה ואין המאמר גומר בה וא"כ מה הועיל בה המאמר לאוסרה לאתים.

רשב"א כט: ד"ה השתא

השתא ארוסה בעלמא תני ר' חייא אשתו ארוסה לא אונן כו'. פרש"י ז"ל ארוסה דקדושיה דאורייתא וקא תני ר' חייא אינו יורשה ואינו מטמא לה מאמר יבמין דמדרבנן דהא דאורייתא יבמה יבא עליה כתיב מיבעיא ע"כ, ולא למימרא שסבור הרב ז"ל דמאמר לב"ש אינו קונה דבר תורה דאם כן היאך הוא דוחה בצרה דחיה גמורה ומתירה לשוק בלא חליצה, ואמרי' נמי לעיל בפרק כיצד הא דקתני מאמר לאפוקי מדב"ש דאמרי מאמר קונה קנין גמור והויא לה צרת אשת אחיו שלא הי' בעולמו וחליצה נמי לא בעיא ולקמן נמי דכותה אלמא לב"ש מאמר קונה הוא דבר תורה אלא שאינו גומר כקדושין דאורייתא וכדאמרי' במסכת נדרים בפ' נערה המאורסה דאפי' לר' אליעזר דאמר מאמר קונה מודה הוא שאינו גומר בה ואין חייבין עליה סקילה כנערה המאורסה וכדאמרי' עלה נמי בפ"ק דמסכת קדושין יכול יהיו כסף ושטר גומרי' בה כדרך שהביאה גומרת בה וכו' וההיא אפילו לבית שמאי כדתנן התם והיבמה נקנית בביאה אבל לא בכסף ולא בשטר כשאר הנשים ולא פליגי בה ב"ש כדפליגי ברישא דההיא מתני', והיינו דקאמר הכא השתא ומה ארוסה בעלמא שכסף ושטר גומרי' בה כך יבמה שאינן גומרי' בה לא כל שכן.

תוס' הרא"ש כט: ד"ה כגון

כגון דעבד בה מאמר וסבר כב"ש דאמרי מאמר קונה קנין גמור, ור' יהושע סבר ביבם אחד מהני מאמר לענין הפרת נדרים אבל לא בשני יבמין כדמפרש טעמא בנדרים פרק נערה המאורסה מי איכא מידי דאי אתי אחוה אסר לה בביאה או בגיטא ומצי מפר לה, ור' יהושע לית ליה מאמר קונה קנין גמיר מדקא"ל התם ר"ע לר' יהושע אי אתה מודה שאין חייבים עליה סקילה כנערה המאורסה.

ריטב"א נב: ד"ה ורבנן

ורבנן סברי דמאמר לחודיה קאי. פי' דבכל אשה שראוייה להתקדש מן התורה חיילי בה קדושין מדרבנן כעין קדושי יבמין דרבנן אם פירש שרוצה לקדשה בכך ותהא מקודשת מדרבנן מיהת.

בשיעורים הקודמים עסקנו ביסודות מצות היבום (גדר המצוה, זכיית היבם בנכסי אחיו ודין יבום במשומד). בשיעור זה נעסוק בגדר מאמר יבמין.

המשנה בתחילת מסכת קידושין מחלקת בין אישה רגילה לבין יבמה:

האשה נקנית בשלש דרכים, וקונה את עצמה בשתי דרכים. נקנית בכסף בשטר ובביאה... וקונה את עצמה בגט ובמיתת הבעל. היבמה נקנית בביאה, וקונה את עצמה בחליצה [משנה קידושין ב]. ובמיתת היבם.

מבואר במשנה, כי לעומת אישה רגילה הנקנית בכסף, בשטר ובביאה, יבמה אינה נקנית אלא בביאה. וכן, לעומת אישה רגילה הקונה את עצמה וניתרת לשוק בגט, היבמה אינה ניתרת בגט אלא בחליצה.

דין זה, שיבמה אינה נקנית בכסף ובשטר אלא בביאה, מקורו בדרשה:

'ויבם' – ביאה גומרת בה ואין כסף ושטר גומרי' בה. [יבמות נד.; קידושין יד.]

עם זאת, בדברי המשנה מבואר שיש משמעות ל'מאמר' (=קידושי כסף) ביבמה:

עשה מאמר ביבמתו ונתן לה גט, צריכה הימנו חליצה. עשה מאמר וחליצה, צריכה הימנו גט. עשה מאמר ובעל, הרי זו כמצותה. נתן גט ועשה מאמר, צריכה גט וחליצה... אחת יבמה אחת ליבם אחד, ואחת שתי יבמות ליבם אחד. כיצד? עשה מאמר בזו ומאמר בזו, צריכות שני גיטין וחליצה. מאמר בזו וגט לזו, צריכה גט וחליצה. מאמר בזו ובעל את זו, צריכות שני גיטין וחליצה. מאמר בזו וחלץ לזו, הראשונה צריכה גט. [משנה נ.]

מדברי המשנה עולה כי מאמר מחייב בגט, והוא אוסר את היבם בשאר היבמות, וכן הוא אוסר את היבמה שנעשה בה מאמר על שאר היבמין.

הגמרא דנה בטעם תוקפו של המאמר, על אף שיבמה נקנית בביאה בלבד:

ומאי טעמא אמור רבנן מאמר ביבמה מהני? משום דמהני בעלמא. דאי אמרת לא מהני, אמרי מאמר לקנות וביאה לקנות, ומדמאמר לא מהני ביאה נמי לא מהניא, ואתי למיבעל אחר ביאה.

מדברי הגמרא עולה כי מדאורייתא אין כל משמעות למאמר, ותוקפו של המאמר הוא מדרבנן בלבד מחמת גזירה: הואיל ובאישה רגילה דין מאמר כדין ביאה, חכמים חששו שמא אנשים יחשבו שכשם שמאמר אינו מחיל איסור ביבמה כך ביאה אינה מחילה איסור ביבמה, ולכן הם גזרו איסור על שאר היבמות לאחר שנעשה מאמר באחת מהן.

מדברי הירושלמי עולה שיטה שונה:

'יבמה יבא עליה' – זה הביאה, 'ולקחה לו לאשה' – זה המאמר. יכול כשם שהביאה גומרת בה כך יהא המאמר, תלמוד לומר: 'יבמה יבא עליה' – עירה את כל הפרשה כולה ליבום; הביאה גומרת בה ואין המאמר גומר בה. ואם כן מה הועיל בה מאמר? לאוסרה לאחין.

[ירושלמי פ"ב ה"א; פ"ה ה"א]

מדברי הירושלמי עולה כי תוקפו של המאמר הוא מדאורייתא, ומן התורה ישנם שני שלבים במעשה הייבום:

א. "ולקחה לו לאשה" – לקחת היבמה לאישה על ידי המאמר, המחיל קניין ראשוני האוסר את היבמה על האחים.

ב. "ויבמה" – הביאה, הגומרת את קניין היבמה ומקנה את היבמה ליבם באופן מלא¹.

שיטה זו משתמעת גם מדברי הספרי:

העושה מאמר ביבמתו קנאה לעצמו ופסלה על ידי אחים. יכול יהא גומר בה? תלמוד לומר 'יבמה יבא עליה' – ביאה גומרת בה ואין מאמר גומר בה. [ספרי פרשת כי תצא פסקה רפח]

הירושלמי מביא שתי שיטות נוספות בגדר מאמר:

רבי שמעון אומר: המאמר או קונה או לא קונה. מאי טעמא דרבי שמעון? 'יבמה יבא עליה' – זה הביאה, 'ולקחה לו' – זה המאמר, וכשם שהביאה גומרת בה כך המאמר גומר בה. או 'יבמה יבא עליה' והרי היא לקוחה לו, והמאמר לא הועיל בה כלום. רבי לעזר בן ערך אומר: המאמר קונה קניין גמור ביבמה. מה טעמא דרבי לעזר בן ערך? 'ולקחה לו לאשה' – הרי היא כקידושי אשה, מה קידושי אשה קונין קניין גמור אף המאמר קונה קניין גמור.

¹ כן כותב הרשב"א [נב. ד"ה הא דאקשינן] בשיטת הירושלמי, אך עי' מאירי [כט. ד"ה המאמר] הכותב כי דרשת הירושלמי אינה אלא אסמכתא בעלמא, ואף לדבריהם מאמר הוא מדרבנן.

[ירושלמי, שם]

הירושלמי מביא שתי דעות:

- א. רבי שמעון אינו מקבל את ההבנה שהמאמר קונה קניין שאינו גמור, והוא מסתפק האם התורה נותנת שתי דרכים אפשריות לייבום: או על ידי ביאה או על ידי מאמר, או שהייבום נעשה על ידי ביאה בלבד, ודברי התורה "ולקחה לו לאישה" אינם דרך נוספת לייבום, אלא תיאור תוצאת מעשה היבום.²
- ב. רבי אלעזר בן ערך לומד מהכתוב "ולקחה לו לאשה", שמאמר קונה ביבמה ככל אישה: כשם שקידושין קונים קניין גמור, כך מאמר קונה קניין גמור.

שיטה נוספת בעניין זה עולה מדברי בית שמאי:

שלשה אחין, שנים נשואים שתי אחיות ואחד מופנה, מת אחד מבעלי אחיות ועשה בה מופנה מאמר ואחר כך מת אחיו השני, בית שמאי אומרים: אשתו עמו והלזו תצא משום אחות אשה, ובית הלל אומרים: מוציא את אשתו בגט ובחליצה ואשת אחיו בחליצה, זו היא שאמרו: אוי לו על אשתו ואוי לו על אשת אחיו. [משנה כט.]

המשנה מביאה מחלוקת בין בית הלל לבית שמאי לגבי עושה מאמר ביבמתו ולאחר מכן אחותה נופלת לפניו ליבום: לפי בית שמאי היבמה השנייה יוצאת משום אחות אישה, ואילו לפי בית הלל שתיהן אסורות עליו. לשיטת בית שמאי, על פיה אחות בעלת מאמר פטורה מיבום ומחליצה משום ערוה, בהכרח המאמר מחיל קניין ממשי שתוקפו מדאורייתא.³

הירושלמי מציע כי בית שמאי סוברים כרבי אלעזר בן ערך:

בית שמאי אומרים – כרבי אלעזר בן ערך, דרבי אלעזר בן ערך אמר המאמר קונה קניין גמור ביבמה. [ירושלמי פ"ג ה"ד]

הירושלמי דוחה:

אין כרבי אלעזר בן ערך, גירש לבעלת מאמר לא תהיה צריכה חליצה. ואמר רבי הילא בשם רבי לעזר: מודיי בית שמאי שאם גירש לבעלת מאמר שהיא צריכה ממנו חליצה... שמא מאמר דבית שמאי כזיקת רבי שמעון... רבי שמעון אומר אין זיקה נופלת למקום זיקה. כן בית שמאי אומרים הכא אין זיקה נופלת למקום מאמר. [שם]

הירושלמי מחלק בין שיטת בית שמאי לשיטת רבי אלעזר בן ערך: לפי רבי אלעזר בן ערך המאמר קונה קניין גמור, ולכן היא מותרת לשוק ללא חליצה. לעומת זאת, לפי בית שמאי, מאמר אינו קונה קניין גמור, ולכן בעלת מאמר אסורה לשוק, אלא שלשיטתם המאמר מעצים את הזיקה: כשם שלשיטת רבי שמעון – לפי רב אושעיא [יה:] – 'זיקה ככנוסה', כך לשיטת בית שמאי המאמר מגדיר את הזיקה כ'כנוסה', ולכן אחותה אינה נופלת ליבום והיא פטורה מיבום ומחליצה.⁴

² הבבלי [יט:] מביא ברייתא: "אמר להם רבי שמעון לחכמים: אם מאמרו של שני מאמר – אשת שני הוא בועל, ואם מאמרו של שני אינו מאמר – אשת ראשון הוא בועל". בברייתא זו מבואר כי רבי שמעון מסתפק האם מאמר קונה, אולם לא מבואר בה כי שיטתו היא מדאורייתא.

³ כן נוקטים רוב הראשונים, אולם מדברי רש"י [כט: ד"ה השתא ארוסה] משמע כי אף לבית שמאי מאמר מדרבנן, והראשונים [תוס' כט. ד"ה ב"ש; רמב"ן כט: ד"ה השתא; ריטב"א שם, ד"ה השתא] תמחו על דבריו. [עי' רשב"א [שם, ד"ה השתא] הטוען כי אף רש"י לא כיוון לכך, וע"ע ערוך לנר [כט. בתוס' ד"ה ב"ש] הטוען כי דברי רש"י אמורים רק לשיטות האמוראים שאף לבית שמאי מאמר אינו קונה קניין גמור].

⁴ הגמרא [כט:--] דנה בהרחבה בשיטת בית שמאי, ונחלקו הראשונים בביאור הסוגיה, ואכמ"ל.

נראה כי ההגדרה העולה מדברי הירושלמי בשיטת בית שמאי, על פיה מאמר אינו מחיל קידושין רגילים אלא מעצים את הזיקה הקיימת, שנויה במחלוקת בין הראשונים.

תוספות כותבים:

וטעמא דבית שמאי, דסברי דאהני קרא דדרשינן 'ביאה גומרת בה ואין כסף ושטר גומרין בה' לענין דאי בעי לאפוקי דלא סגי לה בגט. [תוס' כט. ד"ה אלא]⁵

מדבריהם עולה כי מאמר מהווה מעשה קידושין רגיל, אולם דרשת "ויבמה – ביאה גומרת בה ואין כסף ושטר גומרין בה", מלמדת כי קניין זה אינו גמור, ומטעם זה היבמה אינה ניתרת לשוק בגט ללא חליצה.

לעומתם, הרשב"א כותב:

הא דאמרין 'לא תימא מאמר לבית שמאי קונה קנין גמור', נראה לי קנין גמור בביאה דיבמה קאמר... ואיצטריך לאשמועינן הכין משום דמאמר לבית שמאי קונה דבר תורה... ונפקא ליה מ'ולקחה לו לאשה', וכדמשמע בירושלמי, והלכך הוה אמינא כשם שהביאה גומרת בה כך המאמר גומר בה, משום הכי אצטריך לאשמועינן שאף על פי שהמאמר קונה דבר תורה מכל מקום אינו גומר בה כביאה, מדכתיב 'ויבמה'. [רשב"א כט. ד"ה הא דאמרין]

לפי הרשב"א, מקורו של המאמר לבית שמאי הוא מפרשיית יבום: "ולקחה לו לאשה"⁶. ומדבריו עולה כי מאמר אינו יוצר קידושין רגילים אלא הוא מחיל את קניין היבום.

מחלוקת זו מולידה מחלוקת נוספת. תוספות הרא"ש כותב:

רבי יהושע לית ליה מאמר קונה קנין גמיר, מדאמר ליה התם רבי עקיבא לרבי יהושע: 'אתה מודה שאין חייבים עליה סקילה כנערה המאורסה'. [תוס' הרא"ש כט: ד"ה כגון]

מבואר מדבריו כי לשיטה שמאמר קונה קניין גמור, בעלת מאמר היא אשת איש לכל דבר, והבא עליה חייב סקילה כדין הבא על נערה מאורסה⁷. בכך הולך תוספות הרא"ש בשיטת תוספות דלעיל, על פיה מאמר יוצר קידושין רגילים, ולכן הוא מגדיר את היבמה כאשת איש גמורה⁸.

לעומתו, הרשב"א כותב:

דאפילו לר' אליעזר דאמר מאמר קונה, מודה הוא שאינו גומר בה ואין חייבין עליה סקילה כנערה המאורסה. וכדאמרין עלה נמי בפרק קמא דמסכת קדושין: 'יכול יהיו כסף ושטר גומרין בה כדרך שהביאה גומרת בה' וכו', וההיא אפילו לבית שמאי, כדתנן התם, והיבמה נקנית בביאה אבל לא בכסף ולא בשטר כשאר הנשים, ולא פליגי בה בית שמאי כדפליגי ברישא דההיא מתניתין. [רשב"א כט: ד"ה השתא]

לפי דבריו, גם לשיטה הסוברת שמאמר קונה קניין גמור, אין דין בעלת מאמר כאשת איש והבא עליה אינו חייב סקילה. בכך הולך הרשב"א לשיטתו, שמאמר אינו יוצר קידושין רגילים אלא הוא מחיל את קניין היבום, ולכן הוא אינו מגדיר את היבמה כאשת איש גמורה⁹.

⁵ דברי תוספות אמורים בשיטת רבי אלעזר [כט:]: "לא תימא מאמר לבית שמאי קונה קניין גמור, דאי בעי לאפוקי סגי לה בגיטא, אלא מאמר לבית שמאי אינו קונה אלא לדחות בצרה בלבד".

⁶ וכן כותב הריטב"א [ד"ה א"ר אלעזר].

⁷ וכן כותב תוספות הרא"ש [צח. ד"ה עבד]: "דכיון דמאמר קונה מן התורה הוה ליה כנערה המאורסה".

⁸ בדברי תוספות הרא"ש [כט. ד"ה לא תימא] מפורש כשיטת תוספות [שם] בגדר קניין המאמר.

⁹ כן מבואר בשיעורי רבי דוד פוברסקי [כט. אות לג]. [מחלוקת הראשונים בגדר מאמר לבית שמאי משליכה גם על הבנת ספקו של רבה [כט:]: – "מאמר לבית שמאי נישואין עושה או אירוסין עושה"; עי' תוספות הרא"ש [שם, ד"ה אלא לענין] וריטב"א [שם, ד"ה מאין]. וע"ע ברכת שמואל [סי' ט אות ח] הטוען שמחלוקת הראשונים [תוס' כט. ד"ה אלא; תוס' ישנים שם, אות ב] האם בעלת מאמר פוטרת צרתה, יסודה בגדר המאמר – האם הוא מחיל את היבום או קידושין רגילים; אמנם נראה שאין בכך הכרח, ואכמ"ל].

לכאורה, מחלוקת זו בגדר מאמר, האם הוא חלק ממעשה היבום או שהוא מחיל קידושין רגילים, עומדת ביסוד מחלוקת רבי ורבנן בדין מאמר שנעשה שלא מדעת היבמה:

הגמ' מביאה מחלוקת תנאים בדין מאמר הנעשה ביבמתו שלא מדעתה:

העושה מאמר ביבמתו שלא מדעתה, רבי אומר: קנה, וחכמים אומרים: לא קנה. מאי טעמא דרבי? גמר מביאה דיבמה, מה ביאה דיבמה בעל כרחא אף קדושין דיבמה בעל כרחא. ורבנן גמרי מקדושין דעלמא, מה קדושין דעלמא מדעתה אף קדושין דיבמה מדעתה. במאי קמיפלגי? מר סבר מילי דיבמה ממילי דיבמה הוה ליה למילף, ומר סבר מילי דקדושין ממילי דקדושין הוה ליה למילף.¹⁰ [יבמות יט:]

לכאורה, לשיטת רבי, מאמר הוא חלק ממעשה היבום, ולכן – בדומה לביאת היבום – הוא יכול להיעשות גם בעל כורחה של היבמה. לעומת זאת, לשיטת רבנן, מאמר הוא מעשה קידושין רגילים, ולכן – ככל מעשה קידושין – הוא צריך להיעשות מדעת האישה¹¹.

מסברה נראה לקשור בין מחלוקת זו לבין מחלוקת רבי ורבנן לגבי מאמר הנעשה לאחר החליצה:

החולץ ליבמתו וחזר וקדשה, רבי אומר: אם קידשה לשום אישות צריכה הימנו גט, לשום יבמות אין צריכה הימנו גט. וחכמים אומרים: בין שקידשה לשום אישות בין שקידשה לשום יבמות, צריכה הימנו גט. [יבמות נב:]

לכאורה, לפי רבי אם קידשה 'לשום יבמות' אינה צריכה גט, משום שלשיטתו מאמר הוא חלק ממעשה היבום, ולכן אין לו משמעות לאחר החליצה. לעומת זאת, לפי רבנן צריכה גט גם אם קידשה 'לשום יבמות', משום שלשיטתם מאמר מהווה מעשה קידושין רגילים, ולכן יש לקידושין 'לשום יבמות' משמעות גם לאחר החליצה.

הקישור בין שתי מחלוקות רבי ורבנן אינו מפורש בגמרא, אך ניתן לקיימו לפי דרכו של אביי בביאור מחלוקת התנאים:

אמר אביי: הכא במאי עסקינן, כגון דאמר לה התקדשי לי במאמר יבמין, רבי סבר מאמר עילוי זיקה קא רמי, ואתאי חליצה אפקעתה לזיקה. ורבנן סברי האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, מעיקרא אילו אמר לה התקדשי לי במאמר יבמין מי לא מהני, השתא נמי מהני.¹² [שם]

אמנם, הגמרא מביאה את רבא המבאר את מחלוקת התנאים באופן שונה:

רבא אמר: אי דאמר לה במאמר יבמין, כולי עלמא לא פליגי דמהניא. והכא במאי עסקינן, כגון דאמר לה התקדשי לי בזיקת יבמין: רבי סבר יש זיקה, ואתאי חליצה אפקעתיה זיקה. ורבנן סברי אין זיקה, מעיקרא אילו אמר לה התקדשי לי בזיקת יבמין מי לא מהני, השתא נמי מהני. [שם]

¹⁰ תוס' [שם, ד"ה גמרינן] כותבים: "גמרינן מביאה דיבמה – דאף על גב דמאמר אינו אלא מדרבנן, מכל מקום מר מסתבר ליה דעשאוהו חכמים כביאה ולמר מסתבר דעשאוהו כקדושין". דבריו אמורים לשיטת הבבלי שמאמר הוא תקנת חכמים, אך לפי הירושלמי שמאמר מדאורייתא – מחלוקת רבי ורבנן מתבארת בפשטות.

¹¹ ניתן להציע דרך אחרת בביאור שיטת רבנן, על פיה אמנם מעשה המאמר הוא מעשה קידושין, אך הוא אינו מחיל חלות אישות אלא חלות של ייבום, ובכך הוא מהווה חלק מהליך הייבום. על שיעורי רבי שמואל [אות שע] המבאר על פי הבנה זו מדוע רש"י [וט: ד"ה קדושין דמדעתה] מביא כמקור לדברי הגמ' [שם] "קדושין דעלמא מדעתה": "והלכה והיתה לאיש אחר – מדעתה משמע", לעומת דבריו במס' קידושין [מג: ד"ה קידושין דמדעתה]: "קידושין דמדעתה – דבעינן דעת המקנה". [כעין זה כותב החתם סופר [ח"ז סי' כה ד"ה ובריש פ"ד מאישות]].

¹² עיי' 'חידושים וביאורים' [נב: ד"ה ובפולגתת] המרחיב בביאור הדברים: "דרבי סבר דמאמר עילוי זיקה רמי, כלומר שענין המאמר הוא קידושין המיוחדין ליבמה בצירוף זיקתה במצות ייבום, וסוג זה של קידושין לא שייך באישה דעלמא שאין עליה זיקה... [ויפה העיר בני שמואל נ"י, דאפשר דרבי לטעמיה דסבר לעיל י"ט ב' דמאמר מביאה דיבמה יליף ואיתיה בעל כורחה], הלכך אינה צריכה גט.. ורבנן סברי דמאמר הם קידושין דעלמא ממש, אלא שביבמה הם רק מדרבנן, וכשאומר במאמר יבמין הרי זה כאומר בקידושין דעלמא, ושפיר חיילו אף במקום דליכא זיקה".

לפי רבא, גם רבי מודה שניתן לקדש במאמר גם לאחר החליצה, ומחלוקת רבי ורבנן היא במקדש בזיקה¹³. מדבריו עולה שאין קשר בין מחלוקת רבי ורבנן זו לבין מחלוקתם בגדר המאמר.

בנוסף, מפשטות דברי רבא שמאמר מועיל גם לאחר החליצה, יש ללמוד שמאמר הוא מעשה קידושין רגיל. אמנם, הרמב"ן כותב בביאור הטעם שמאמר מועיל גם לאחר חליצה:

בין שקידשה לשום אישות בין שקידשה לשום יבמות צריכה ממנו גט... דמאמר תקינו רבנן ביבמה בין לבתר חליצה בין מקמי חליצה, גזרינן משום קידושין. [מלחמות יח.]

לפי דבריו, מאמר חל בחלוצה מחמת תקנת מאמר, שחכמים תיקנו גם לאחר החליצה.

באופן שונה מבאר הריטב"א:

דבכל אישה שראויה להתקדש מן התורה חיילי בה קידושין מדרבנן כעין קידושי יבמין דרבנן, אם פירש שרוצה להתקדש בכך, ותהא מקודשת מדרבנן מיהת. [ריטב"א נב: ד"ה ורבנן]

לדבריו, מאמר חל בחלוצה משום שתקנת מאמר נתקנה בכל אישה.

מדבריהם עולה שמאמר אינו קידושין רגילים, אלא זו חלות מיוחדת של אישות מדרבנן¹⁴.

בשולי הדברים נציין שלוש סוגיות נוספות מהם יש ללמוד את גדר המאמר – מעשה קידושין רגיל או חלות מיוחדת מדיני היבום.

א. הגמרא [נב:]: מביאה את ספקו של רב חנניה האם ניתן לכתוב גט לזיקה ללא המאמר או למאמר ללא הזיקה: "בעי רב חנניה: כתב גט לזיקתו ולא למאמרו, למאמרו ולא לזיקתו, מהו? מאמר עילוי זיקה קא רמי, והוה ליה כמגרש חצי אשה והמגרש חצי אשה לא עשה ולא כלום, או דלמא האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי". לכאורה, ספקו של רב חנניה, "מאמר עילוי זיקה קא רמי... או דלמא האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי", מקביל לשתי התפיסות העקרוניות בגדר המאמר: להבנה ש"מאמר עילוי זיקה קא רמי" המאמר מעצים את זיקת היבום, ואילו להבנה ש"האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי" המאמר מחיל חלות של קידושין רגילים. אמנם, הרידב"ז [תוס' הר"ד על הירושלמי פ"ה ה"ב ד"ה חליצה פסולה] טוען כי לשני צדדי הספק המאמר אינו מחיל חלות של קידושין רגילים אלא זו חלות ייחודית ליבום, ואף על פי כן יש מקום להבין כי המאמר מחיל זיקת ייבום מחודשת הנפרדת מזיקת אחיו המת¹⁵. לפי דבריו, הספק הוא האם המאמר מעצים את זיקת האח המת או מחיל זיקת ייבום חדשה¹⁶. הגרי"ד סולוביצ'יק [רשימות שיעורים נב: ד"ה בעי רב חנניה] מציע לבאר לאורך גיסא, כי לשני צדדי הספק המאמר מחיל חלות של קידושין רגילים, ואף על פי כן יש מקום להבין כי "מאמר עילוי זיקה קא רמי", שכן הזיקה והקידושין מחילים חלות אישות אחת, ולכן לא ניתן להפיק אחד ללא השני¹⁷.

¹³ הגמרא [נב:]: מביאה אמוראים נוספים המעמידים את מחלוקת התנאים במקדש בזיקה לאחר החליצה.

¹⁴ כן מפורש בפסקי הרי"א [פ"ה אות יב], וכן פוסק הבית שמואל [קק, ט], אך עי' חזון איש [קכה, ה] הכותב: "וסתמת הר"ף והרא"ש והרמב"ם לא משמע כן, אלא הוי קידושין מה"ת". [ועי' קרן אורה [נב: ד"ה וראיתי בשלטי גיבורים] התמה על השיטה שהקידושין הם מדרבנן בלבד: "אמאי לא יהיה קדושי תורה, כיון דמכוין למיקני, דהא דקודם חליצה לא הוי אלא קדושין דרבנן משום דאי אפשר לקדושי תורה לחול... אבל לאחר חליצה למה לא יקנה קנין גמור, וקדושין גמורים ליהו". ונראה שטעמה הוא כמבואר לעיל: הואיל ומאמר אינו מעשה קידושין רגיל אלא חלות מיוחדת שתוקפה מדרבנן בלבד.]

¹⁵ הרידב"ז טוען כי דבריו מדויקים בלשון הגמ': "דאם לא כן הוה ליה למימר 'האי מילתא אחריתי הוא והאי מילתא אחריתי הוא', אלא על כרחך דחד מילתא הוא, רק האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי".

¹⁶ עי' שיעורי רבי דוד [נב: אות תריב] המבאר באופן מעט שונה.

¹⁷ כעין זה מבאר רבי חיים גריניימן בספרו 'חידושים וביאורים' [נב. ד"ה שם גמ' העושה מאמר]. ולדבריו, מכך שהגמ' אינה מעמתת ספק זה עם דברי רבה [כט:]: "שאני אומר כל העושה מאמר ביבמתו פרוחה ממנו זיקת יבמין וחלה עליה זיקת אירוסין", מוכח שהספק אינו תלוי בהבנת גדר המאמר: "ואף דמאמר קידושין דעלמא, מכל מקום יש לומר דחייל עלה דזיקה ושוב אי אפשר להפריד ביניהן".

- ב. בתוספתא [פ"ב ה"ב] נאמר: "איזו הוא מאמר? הרי את מקודשת לי בכסף ובשוה כסף. ובשטר, איזהו שטר? אני פלוני בן פלוני מקבל אני עלי פלונית יבמתי לזון ולפרנס כראוי, ובלבד שתהא כתובתה על נכסי בעלה הראשון". מדברי התוספתא משתמע כי השטר מתפקד כשטר כתובת יבמין בלבד, אך המאמר צריך להיעשות דווקא בכסף¹⁸. לפי זה, מאמר חלוק מקידושין דעלמא באופן עשייתו, ומשתמע מכך כי מאמר אינו מעשה קידושין רגילים אלא חלות ייחודית בקניין הייבום, וחלות זו אינה נעשית אלא בכסף¹⁹.
- ג. הגמרא [כט:]: מביאה את דברי רבה: "כל העושה מאמר ביבמתו פרוחה ממנו זיקת יבמין וחלה עליה זיקת אירוסין". הרידב"ז [תוס' ה"ד על הירושלמי פ"ה ה"ב ד"ה חליצה פסולה] מוכיח מדברי רבה כי מאמר אינו מעצים את הזיקה אלא מחיל קידושין רגילים²⁰. אמנם, ניתן לבאר את דברי רבה באופן אחר: היבמה נקנית בעל כורחה רק כאשר הליך כניסת היבמה נעשה על ידי מעשה הביאה לבדו, אך כאשר הליך כניסת היבמה נעשה באופן פורמאלי, על ידי המאמר, היבמה אינה נקנית בעל כורחה, וקניינה אינו מושלם ללא חופה²¹.

בעזרת ה' בשיעור הבא נעסוק בקניין היבמה.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל
ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

¹⁸ כשיטה זו, שמאמר נעשה בכסף בלבד, מדייקים רבי אברהם מן ההר [נב. ד"ה כיצד בשטר] והגר"א [קסו, ה] מדברי הרמב"ם [הל' יבום וחליצה פ"ב ה"א]: "מדברי סופרים שלא יבא היבם על יבמתו עד שיקדש אותה בפני שני עדים בפרוטה או בשוה פרוטה, וזהו הנקרא מאמר". [וכן מפורש בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה [פ"ה ה"א]: "והמאמר והוא נתינת הקדושין בפרוטה או בשוה פרוטה דוקא"]. אמנם, הגמרא [נב.] תמחה על שאלת התוספתא "בשטר כיצד", ומדבריה משתמע שניתן לעשות מאמר בשטר (וכן מפורש בדברי רש"י [שם, ד"ה ובשטר כיצד; קידושין ב. ד"ה בביאה]). [ע"י בדברי רבי אברהם מן ההר והגר"א המבארים את סוגיית הבבלי לשיטת הרמב"ם].

¹⁹ כן כותב הישועת דוד [אהע"ז סי' ה]. [רבי אברהם מן ההר [שם] מבאר את טעמה של שיטה זו באופן אחר: "והואיל ורוב העולם מקדשי בכסף, לא חשו חכמים אלא למה שהוא רוב", אמנם טעם זה אינו ניתן להיאמר לשיטת הירושלמי, כי מאמר הוא דין תורה; וע"ע אבן האזל [שם] המבאר את טעמה של שיטה זו באופן נוסף, ודבריו צ"ע].

²⁰ וכעין זה מבואר בספר 'חדושים ובאורים' [נב. ד"ה שם גמ' העושה מאמר].

²¹ הבנה זו מפורשת בדברי הריטב"א [נח: ד"ה אלא הב"ע]: "דלאו למימר דפרחה ממנו זיקת יבמין לגמרי, אלא שיצא מהלכות זיקת יבמין, שכן דין תורה דכל דעביד מאמר שוב לא יקנה יבמה אלא כאישה בעלמא, בחופה בביאה גמורה, או בחופה שאפילו לא נבעלה".]